УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ΟΥΚΡΑΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Порівняльно-правові дослідження

Συγκριτικές νομικές μελέτες

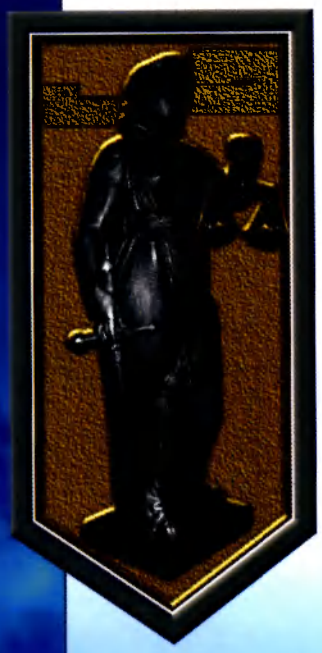

1/2005

Гавриленко

Порівняльно-правові дослідження
Συγκριτικές νομικές μελέτες

1. 2005 УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ΟΥΚΡΑΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Журнал виходить 2 рази на рік

Засновники:
Маріупольський державний гуманітарний університет
87500, м. Маріуполь,
пр-т Будівельників, 129а,
кімн. 218
тел. 038-0629-53-22-58, 53-22-70

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
01601, м. Київ,
вул. Трьохсвятительська, 4,
тел. 038-044-279-73-96

Громадяни Грецької Республіки
Каракостас Іоанніс Константінос,
Калаврос Константінос Франгіскос

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9986
від 23 червня 2005 року

У номері:

Теорія та історія держави і права

Актуальні проблеми конституційного та адміністративного права

Актуальні проблеми приватного права та цивільного процесу

Порівняльне правознавство та європейське право

Сучасні політичні процеси та міжнародні відносини

Переклади законодавчих актів

Центри порівняльного правознавства

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ, ТЕРОРИЗМОМ І КОРУПЦЄЮ

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АФІНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені КАПОДІСТРІЯ, ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ФРАКІЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ДЕМОКРІТА, ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

РЕДАКТОРИ-ЗАСНОВНИКИ:

Балабанов К.В. – *професор, ректор Маріупольського державного гуманітарного університету;*

Шемшученко Ю.С. – *академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;*

Каракостас Я. – *професор, президент юридичного факультету Афінського національного університету імені Каподістрія;*

Калаврос К. – *професор, президент юридичного факультету Фракійського університету імені Демокріта*

Висвітлюються актуальні питання історії й сучасного розвитку правових систем та законодавства, порівняльного аналізу політико-правових інститутів України, Греції, Кіпру, Російської Федерації та ін., політико-правового співробітництва у рамках інтеграції з Європейським Союзом.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих юридичних навчальних закладів, юристів-практиків, державних службовців, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами державотворення та правотворення, міждержавних відносин.

Олександр Гавриленко,
професор кафедри теорії та історії держави і права Національного університету внутрішніх справ

Лапідарні пам'ятки права античних полісів Північного Причорномор'я в історичних та юридичних дослідженнях другої половини XX — початку XXI ст.

Українська і зарубіжна юридична література до цього часу має суттєві лакуни у висвітленні правових систем заснованих греками-колоністами міст-держав, що розташовувалися в Північному Причорномор'ї близько двох тисяч років тому (Херсонесу, Ольвії, Тіри та ін.). Це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. З одного боку, дослідників стримує начебто вузька джерельна база. Хоча, насправді, існує чимало різноманітних джерел, що дають змогу всебічно висвітлити особливості державно-правового розвитку народів, що проживали на території сучасної України понад дві тисячі років тому, насамперед грецького етносу, правова культура якого справила величезний вплив на подальший розвиток європейського права.

З іншого боку — у вітчизняній історико-правовій науці дотепер досить поширений вузькоетнічний підхід до визначення предмета історії держави і права України, який передбачає дослідження лише тих державно-правових інститутів, виникнення і розвиток яких безпосередньо пов'язані з історією українського етносу. Але поступово дедалі більше вітчизняних істориків права схиляється до іншого підходу — географічного, відповідно до якого до предмета історії держави і права України має бути віднесено вивчення всіх державно-правових інститутів, що існували в межах сучасної території нашої держави[1].

З практичного погляду вивчення державних і правових інститутів грецьких міст-держав може мати неабияку користь. Будь-якому практикуючому юристові необхідно чітко уявляти витоки сучасного права. Без цього неможливо до кінця зрозуміти ні процесу виникнення та еволюції інститутів права, ні механізмів взаємодії правових норм у системі права сучас-

[1] *Усенко І.Б.* Історія держави і права України: проблеми предмета і методології досліджень // Правова держава. Ювілейний щорічник наукових праць. — К., 1999. — Вип. 10. — С. 237.

ної Української держави, ні загальних тенденцій розвитку права загал
Водночас без глибокого знання права інших етносів, поряд з якими прож
вали предки слов'ян, без розуміння закономірностей виникнення
розвитку міждержавних та міжетнічних правових зв'язків від античн
часів і до сьогодення, без використання століттями напрацьованого дос
ду годі й говорити про майбутню євроінтеграцію України.

Велике значення для аналізу питань розвитку права причорномор
ких полісів має дослідження виявлених археологами епіграфічних напи
юридичного змісту, які становлять неабияку цінність для історик
правової науки, оскільки вони є найоб'єктивнішими з усіх нині доступн
джерел. Саме ці написи, віднайдені під час розкопок міст-держав, н
дають змогу піддати науковому аналізу аутентичні тексти юридичн
змісту: закони, декрети, постанови, присяги, угоди, де знайшли відобр
ження суттєві риси права VII ст. до н.е. — III ст. н.е. Значна кількість ц
пам'яток була опублікована в історичній літературі протягом останнь
століття, але переважна їх більшість досі не знайшла відповідного опр
цювання в історико-правових дослідженнях вітчизняних і зарубіжн
вчених-юристів, які тривалий час вважали їх не вартими уваги. Але,
справедливо зазначав французький археолог Ж.Соваже, «немає банал
них написів, є лише банальний спосіб поводження з ними»[1].

У працях О.І.Леві, Ю.Г.Виноградова, В.І.Кадєєва, С.Ю.Саприкі
Е.І.Соломонік та інших наведено значну кількість прикладів використан
лапідарних написів з метою аналізу соціальної структури, правов
статусу окремих категорій населення[2]. Це переконливо доводить прин
пову можливість виявлення й суттєвих рис державного, цивільно
адміністративного, шлюбно-сімейного, кримінального права полісів
також системи норм міжнародного права, поширених у Північно
Причорномор'ї на межі нової ери. Звичайно, через брак нарративних
епіграфічних джерел таке дослідження буде неповним, але прагнен
заповнити існуючі лакуни в історико-правовому пізнанні спонук
дослідників до наполегливої роботи в цьому напрямі.

Праці українських та зарубіжних вчених, у яких, окрім інших, викор
стовуються епіграфічні джерела, дають змогу скласти певне уявлен
зокрема, про основні риси державного права північнопричорноморськ
полісів античного часу. Досить чітко окреслюється насамперед структу

---

[1] Цит. за: *Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII — I вв. до
Историко-эпиграфическое исследование. — М., 1989. — С.18.

[2] *Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII — I вв. до н.э.: Истори
эпиграфическое исследование. — М., 1989; *Кадеєв В.І.* Про державний лад Херсонеса в пер
століттях н.е. // Український історичний журнал. — 1971. — № 9. — С. 24–31; *Леви Е.И.* Оль
Город эпохи эллинизма. — Ленинград, 1985. — С. 85 — 88.; *Сапрыкин С.Ю.* Гераклея Понтий
и Херсонес Таврический. Взаимоотношения метрополии и колонии в VI — I вв. до н.э. — М., 1
Соломоник Э.И. Латинские надписи Херсонеса Таврического (тексты, перевод, комментарий
М., 1983; *Соломоник Э.И.* Фрагмент надписи из Херсонеса о политических изгнанниках
Вестник древней истории. — 1984. — № 3. — С. 72–81.

системи органів державної влади та управління, яка мало чим відрізнялася у різних державах, за винятком Боспорського царства, де були відмінності, зумовлені формою державного правління[1]. Опрацьовані в історичній літературі джерела містять чимало відомостей стосовно виконавчих органів влади — магістратур. Документально засвідчені та описані в літературі посади басилевса, архонтів, агораномів, номофілаків, ситофілаків, стратегів тощо[2].

Про характерні риси фінансового права міст-держав Північного Причорномор'я свідчить ґрунтовно опрацьований вченим-нумізматом П.О.Каришковським текст ольвійського декрету про грошовий обіг, датований дослідниками початком IV ст. до н.е.[3] Його концепцію було досить аргументовано доповнено Ю.Г.Виноградовим, який, здійснивши текстологічний аналіз формули прескрипту та залучивши для порівняння подібні пам'ятки — пароського закону межі III — II ст. до н.е. про реформу нотаріальної практики мнемонів і боротьбу з фальсифікацією документів, а також мілето-ольвійський договір, дійшов висновку, що це частина закону, складеного у вигляді псефізми[4].

Закон, прийнятий за пропозицією Каноба, сина Трасидаманта, визначав умови в'їзду до «Борисфену», під яким розумілося місто Ольвія або ж навіть весь Ольвійський поліс, де всі суб'єкти цивільних правовідносин зобов'язувалися використовувати в процесі торгівлі лише ольвійські монети. Тут же встановлювався єдиний пункт обміну іноземних монет на місцеві[5]. Обмін іноземних монет на ольвійські звільнявся від мита, а ввезення та вивезення будь-якої валюти проголошувалося відкритим. Декрет також встановлював обмінний курс поширених на території Причорномор'я статерів міста Кізик: «золото продавати та купувати по вісім з половиною статерів за статер кізікський»[6].

Оцінюючи загальний зміст декрету за його сутністю, П.О. Каришковський цілком слушно зауважує, що його найсуттєвішим моментом є постанова, що зобов'язувала здійснювати всі акти купівлі-продажу на

---

[1] *Страхов М.М.* Основні риси державного ладу Боспорського царства // Вісник Університету внутрішніх справ. — Харків, 1999. — Вип. 7. Ч.2. — С. 159–162.

[2] *Владимиров А.О.* Інститути синедрів в Ольвії та проедрів у Херсонесі Таврійському в римський період // Археологія. — 2000. — № 3. — С. 11–18; *Гавриленко О.А.* Магістрати античних держав Північного Причорномор'я // Матеріали XI історико-правової конференції «Місцеві органи державної влади та самоврядування: історико-правовий аспект». 16 — 18 квітня 2004 р. — Суми, 2004. — С. 163–175; *Сапрыкин С.Ю.* Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический. Взаимоотношения метрополии и колонии в VI–I вв. до н.э. — М., 1986.

[3] *Карышковский П.О.* «Борисфен» в ольвийском декрете о денежном обращении // Записки Одесского археологического общества. — 1967. — Т. 2. — С. 78–80; *Карышковский П.О.* Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. — К., 1988. — С. 10.

[4] *Кадеєв В.І.* Про державний лад Херсонеса в перших століттях н.е. // Український історичний журнал. — 1971. — № 9. — С. 27–28.

[5] *Латышев В.В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887. — С. 49.

[6] *Latyschev V.* Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini grecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2. — Petropoli, 1916.

місцеві гроші. При цьому точно визначено міру покарання для порушникі (конфіскація) і роз'яснено порядок її застосування (п. 3): «стягуват будуть з тих, хто порушив у чомусь цю постанову, ті, які візьмуть на від куп штрафи з порушників закону, переслідуючи їх у судовому порядку» Всі інші пункти декрету лише уточнювали спосіб реалізації цієї головнс частини[2].

В історіографії знайшли відображення й деякі нормативно-правоі акти, що регулювали відносини у сфері податкового права міст-держа Північного Причорномор'я перших століть нашої ери. У 1891–1892 рр. дс слідником херсонеських пам'яток К.К.Косцюшко-Валюжиничем було ви явлено плиту з прокнеського мармуру з вибитим на ній текстом листуванн намісника Нижньої Мьозії Тертуллія[3] та посадових осіб Херсонесу начальників римського гарнізону, розташованого в місті, з приводу прости туційної податі (capitulio lenocinii або ж vectigali, περί τοῦ τέλους τοῦ πορνικοῦ Ця знахідка привернула увагу археологів В.В.Латишева, О.Домашевськоі І.Турцевича, Е.І.Соломонік та інш., які описали їх у своїх працях[4].

З шести документів три були написані грецькою мовою, два — латинон один — двомовний. З тексту виявляється, що наприкінці II ст. до н.е. ма гістрати Херсонесу звернулися до римського імператора Септимія Север (193–211 рр. н.е.) із скаргою на самочинне підвищення проституційнс податі легіонерами римської векцилляції в Херсонесі. Справедливом вирішенню цього питання херсонесити надавали великого значення, від значаючи, що необхіднішого за нього «...немає нічого для людей, які розу міють (користь) розважливого життя і прагнуть зберегти благопри стойність»[5]. Адже завищення розмірів податі призводило до «тінізаці діяльності повій та виходу її з-під контролю громади.

Імператор доручив розгляд справи наміснику Нижньої Мьозії, який ви дав низку розпоряджень. Насамперед він звернув увагу на обов'язок хер сонеситів і надалі вносити до казначейства подать у раніше встановленом розмірі й наполегливо запропонував їм «потурбуватися про те, щоб копі його рішення, написана розбірливим почерком (exemplum aperta man scriptum), була виставлена біля... [текст пошкоджено — О.Г.], де вон

---

[1] *Карышковский П.О.* Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западно Причерноморья в античную эпоху. — К., 1988. — С.11.

[2] *Гавриленко О.А.* Правове регулювання стягнення податків та неподаткових платежів в античні державах Північного Причорномор'я // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. — № 22. — С. 258.

[3] *Турцевич И.* Обращения к императору провинциальных сеймов, городских и других обществ первые три века Римской империи // Известия Историко-филологического института Нежине. — 1901. — Т. 19. — № 124 . — С. 57.

[4] *Ростовцев М.И.* Дело о взимании проституционной подати в Херсонесе // Извест императорской Археологической комиссии. — 1916. — Вып. 60. — С. 63 — 69; *Соломоник Э.* Латинские надписи Херсонеса Таврического (тексты, перевод, комментарий). — М., 1983. С. 20–27; *Latyschev V.* Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini grecae et latina Vol. 1. Ed. 2. — Petropoli, 1916. — № 404.

[5] *Соломоник Э.И.* Латинские надписи Херсонеса Таврического (тексты, перевод, комментарий). М., 1983. — С. 23.

могла б правильно читатися з рівного місця»[1]. Згідно з громадською думкою того часу це мало забезпечити сталість законодавства. Римським легіонерам наказувалося надалі не порушувати встановлених норм. Легат запевнив громадян, що ніяких змін «...у цих справах» не передбачається.

Очевидно, що розпорядження уповноваженого імператорською владою намісника провінції Нижня Мьозія були джерелом податкового права, про що свідчить факт викарбування їх на кам'яній плиті і виставлення для загального ознайомлення, щоб ніхто не міг посилатися на незнання закону.

З праць істориків та правознавців[2] відомий текст закону щодо амністії політичних злочинців, який є цінною пам'яткою кримінального права Херсонеського полісу. Закон, віднайдений у 1977 р., викарбуваний на вапняковій плиті й датується першою чвертю III ст. до н.е. У ньому йдеться про повернення на батьківщину осіб, раніше вигнаних з Херсонесу (φυγαδεύων). Спеціально обрана комісія протягом десяти днів після повернення вигнанців мусила повернути їм будинки та інше раніше конфісковане майно. Відповідне судове рішення мало бути прийняте не пізніш як за 50 днів з моменту виходу закону[3].

Прийняття рішень щодо вигнання набуло поширення не лише в Аттиці, малоазійських полісах, а й у містах-державах Північного Причорномор'я. На цей факт звертали увагу в своїх працях Ю.Г.Виноградов, Д.П.Каллістов, Д.Б.Шелов та ін.[4] Так, декрет з Ольвії III ст. до н.е. повідомляє про вигнання громадян, що вчинили стасис (грец. заколот) та порушили закони[5]. Е.І.Соломонік, яка дослідила політичні умови прийняття закону про повернення вигнанців до Херсонесу, дійшла цілком закономірного висновку: необхідність опрацювання спеціального закону свідчить про те, що йшлося не про одиниці, а про десятки й сотні політичних вигнанців, які були позбавлені батьківщини внаслідок узурпації влади антидемократичними елементами. З відновленням демократичного ладу усі питання, пов'язані з їх поверненням, врегульовувалися державою, що свідчить про досить високий рівень розвитку державних інститутів та правової свідомості суспільства.

Значний інтерес викликають наукові публікації, що містять аналіз джерел міжнародного права античних держав Північного Причорномор'я кінця I тис. до н.е. — початку I тис. н.е. Відомий український вчений, фахі-

---

[1] *Соломоник Э.И.* Латинские надписи Херсонеса Таврического (тексты, перевод, комментарий). — М., 1983. — С.24.

[2] *Гавриленко О.А.* Право античних держав Північного Причорномор'я. — Харків, 2004. — С.94; *Соломоник Э.И.* Фрагмент надписи из Херсонеса о политических изгнанниках // Вестник древней истории . — 1984. — № 3. — С. 77.

[3] *Гавриленко О.А.* Злочини та покарання в античних державах Північного Причорномор'я // Право і безпека. — 2002. — № 1. — С. 49 — 50.

[4] *Виноградов Ю.Г.* Синопа и Ольвия в V в. до н.э. Проблема политического устройства // Вестник древней истории. — 1981. — № 2. — С. 65 — 89; *Каллистов Д.П.* Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи. — Л., 1949. — С. 212; *Шелов Д.Б.* Феодосия, Гераклея и Спартокиды // Вестник древней истории. — 1950. — № 3. — С.170.

[5] *Соломоник Э.И.* Фрагмент надписи из Херсонеса о политических изгнанниках // Вестник древней истории. — 1984. — № 3. — С. 76.

вець у галузі міжнародного права В.Е.Грабар (син адвоката, депутата уго ського сейму Е.Грабаря, онук визначного закарпатського політичного діяч правника А.Добрянського), справедливо зазначав, що вже з сивої давнин скрізь, де люди проживали окремими громадами у більш або мен близькому сусідстві, між цими громадами підтримувалися різноманіт відносини, з яких поступово складається система правил, що мали зовні ньообов'язкове юридичне значення[1]. Це й були норми міжнародного прав

З-поміж джерел міжнародного права кінця I тис. до н.е. одне з найв значніших місць посідають угоди, що укладалися між окремими полісам У працях істориків[2] досить ґрунтовно опрацьовано проблему політични умов підписання мілето-ольвійського договору, прийнятого невдовзі післ 331 р. до н.е., року облоги Ольвії полководцем Олександра Македонсько Зопіріоном. Документ, вибитий на кам'яній брилі, був знайдений археоло гами під час розкопок міста Мілета.

Ймовірно, що угода підтверджувала та розширювала положення іншог договору, який було підписано раніше. Відповідно до його статей мілетян та ольвіополіти на території обох полісів порівнювалися у громадянськи правах: «...Мілетяни користуються ателіями на тих самих засадах, як вон користувалися раніше... Так само й ольвіополіти повинні в Мілеті корис туватися таким же чином тими правами, які мілетяни мають у місті Оль вії». Громадяни полісів згідно з договором навіть мали можливість займат пости в державній адміністрації. «...Якщо ж мілетянин бажає обіймати (Ольвії) державні посади, йому належить звернутися до ради; коли він буд зареєстрований, він може обіймати ці посади і (тоді) повинен, як і інш (ольвійські) громадяни сплачувати податі та ін.» Права громадян обо полісів мали захищатися в судовому порядку незалежно від місц розгляду справи: «Якщо в мілетянина буде тяжба в Ольвії, він повине мати доступ до суду, і його справа повинна розбиратися у п'ятиденни термін у тому ж відділенні суду, якому підлягають справи мі громадянами»[3]. Варто зауважити, що за своїм змістом мілето-ольвійськи договір майже аналогічний іншим подібним. Так, в угоді з Кізиком зазначається: «... Обидва міста мають бути дружніми на вічні часи, згідно батьківськими настановами (κατά τὰ πάτρια), кізикенцю бути в Міле мілетянином, мілетянину в Кізиці — кізикенцем, як [вони й раніше були] Отже, за поширеною у той час традицією мілето-ольвійський договір, як інші подібні, являв собою договір про ісополітію (ἰσοπολιτεία) і виступав я важливе джерело міжнародного права першої половини IV ст. до н.е.[4]

[1] *Грабарь В.Э.* Материалы к истории литературы международного права в России (1647 – 1917). — М., 1958. — С. 378.

[2] *Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII — I вв. до н.э.: Историко эпиграфическое исследование. — М., 1989. — С. 85 — 88; *Жебелев С.А.* Милет и Ольвия / Известия АН СССР. Отделение гуманитарных наук. — 1929. — № 6. — С. 427 — 435.

[3] *Жебелев С.А.* Милет и Ольвия // Известия АН СССР. Отделение гуманитарных наук. — 1929. – № 6. — С. 427 — 428.

[4] *Гавриленко О.А.* Дослідження лапідарних пам'яток міжнародного права античних держа Північного Причорномор'я у вітчизняній та зарубіжній історіографії // Право і безпека. – 2004. — № 1. — Т. 3. — С. 11.

Е.І.Соломонік дослідила опублікований ще на початку XX ст. відомим археологом, дослідником Херсонесу В.В.Латишевим текст іншої цінної пам'ятки міжнародного права — договору про дружбу та взаємну допомогу між Херсонесом та дідом Мітрідата Євпатора боспорським царем Фарнаком (184–157 рр. до н.е.)[1]. Документ датований 179 р. до н.е. Досягнута угода була спрямована проти скіфів: Фарнак, який прагнув виставити себе захисником «еллінських» міст від оточуючого «варварського» населення, зобов'язувався надати Херсонесу військову допомогу в разі нападу на місто або підвладну йому територію[2]. В договорі сторони покладали на себе взаємні зобов'язання «не піднімати зброї» одна проти одної, в міру сил зберігати основи суспільного ладу та «не чинити... нічого такого, що могло б зашкодити народу...» обох країн[3]. Угода свідчить про повноправний статус херсонеського полісу на міжнародній арені, висвітлює деякі особливості його входження до європейського і взагалі міжнародного співтовариства, дає змогу краще зрозуміти значення міст-держав Північного Причорномор'я у світовій історії.

Отже, цілком прийнятним вбачається висновок: наукові праці вчених — істориків та правознавців другої половини XX — поч. XXI ст., де наведено аналіз надзвичайно цікавих за змістом лапідарних пам'яток права північнопричорноморських держав, цілком дають змогу реконструювати, бодай частково, суттєві елементи правових систем полісів Північного Причорномор'я другої половини I тис. до н.е. — початку I тис. н.е. Науковий доробок археологічної науки не повинен ігноруватися вченими-юристами, він може стати надзвичайно корисним для більш ґрунтовного опрацювання питань історії права України найдавнішого часу.

---

[1] *Latyschev V.* Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini grecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2. — Petropoli, 1916. — № 402.

[2] *Кудрявцев О.В.* Скифское царство в Крыму // Всемирная история: В 10-ти т. — М., 1956. — Т. 2. — С. 406.

[3] *Соломоник Э.И.* Каменная летопись Херсонеса. Греческие лапидарные надписи античного времени. — Симферополь, 1990. — С. 47–48.